

पूर्वत्रचिद्रूमौ अविद्यामूलो जगद्वक्षः उत्थितः सोऽविद्याक्षये भूमावेव लीयत इति दर्शितं तत्र सकृदविद्याक्षये संसारभानं न स्यात् दृश्यते च क्षीणा विद्यानामपि मार्कंडेयादीनां संसारभानमस्मदादिवदिति जीवन्मुक्तौ सं
 दिहानो राजामार्कंडेयमुवाचेत्याह ततः स इति मनोः मनुते इति अभिमानात्मको हंकारो मनुः विशेषेण वस्ते आच्छादयति चित्तकाशमिति विवोऽज्ञानं तद्वान्विवस्वान्मायावीर्द्वैतः मायि मनुमहेश्वरमिति श्रुतेः स ए
 व वैवस्वतः तस्य वैवस्वतस्य चरितं संचरणं अविद्यानाशे सत्याविद्यको हंकारः कथं संचरति न हितं तु दाहे पटस्तिष्ठतीत्याक्षेपः ॥ १ ॥ अपरस्तु आख्यायिका मनुस्त्यैव उत्तरमाह विवस्वत इत्यादिना अत्र परब्रह्मण एव
 रूपांतरं मत्स्याख्यो जीवः सो हंकारेण मनुना उत्तरोत्तरश्रेष्ठेषु अलिजरादिरूपेषु स्थूलदेहेषु तपोबलान्निपात्यते स च समुद्राख्ये वैराजे देहे निपतितश्च कल्पांते अविद्यानाशरूपे सत्यपि दग्धपटन्यायेनानुवर्तमानमहं

वैशंपायन उवाच ततः स पांडवो विप्रमार्कंडेयमुवाच ॥ कथयस्वेति चरितं मनोर्वैवस्वतस्य च ॥ १ ॥ मार्कंडेय उवाच विवस्वतः सुतो राजन्महर्षिः सु
 प्रतापवान् ॥ बभूव नरशार्दूलप्रजापति समद्युतिः ॥ २ ॥ ओजसा तेजसालक्ष्म्या तपसा च विशेषतः ॥ अतिचक्राम पितरं मनुः स्वंच पितामहं ॥ ३ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्वि
 शालायां वदर्यासनराधिप ॥ एकपादस्थितस्तीव्रंचकार सुमहत्तपः ॥ ४ ॥ अवाक् शिरास्तथा चापि नेत्रैरनिमिषैर्दृढं ॥ सोऽतप्यत तपोधोरं वर्षाणामयुतं तदा ॥ ५ ॥
 तं कदाचित्तपस्यंतमार्द्रचीरजटाधरं ॥ चीरिणीतीरमागम्य मत्स्यो वचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ भगवन् क्षुद्रमत्स्योऽस्मि बलवद्भो भयं मम ॥ मत्स्येभ्यो हितं तोमां त्वं
 त्रातुमर्हसि सुव्रत ॥ ७ ॥ दुर्लभं बलवं तोहि मत्स्यामत्स्यं विशेषतः ॥ आस्वदंति सदा वृत्तिर्विहितानः सनातनी ॥ ८ ॥ तस्माद्भयौघान्महतो मज्जंतं मां विशेषतः ॥
 त्रातुमर्हसि कर्ता स्मि कृते प्रतिकृतं तव ॥ ९ ॥ समत्स्यवचनं श्रुत्वा कृपयाभिपरिप्लुतः ॥ मनुर्वैवस्वतो गृह्णात्तं मत्स्यं पाणिना स्वयं ॥ १० ॥ उदकांतमुपानीय मत्स्यं वै
 वस्वतो मनुः ॥ अलिजरे प्राक्षिपत्तंचंद्रांशुसदृशप्रभे ॥ ११ ॥ स तत्र वदधे राजन्मत्स्यः परमसत्कृतः ॥ पुत्रवत्स्वीकरोत्तस्मै मनुर्भावं विशेषतः ॥ १२ ॥ अथ का
 लेन महता समत्स्यः सुमहानभूत् ॥ अलिजरे यथा चैव नासौ समभवत्किल ॥ १३ ॥

कारं सप्तर्षिसंज्ञकैः प्राणादिभिर्बीजसंज्ञैः प्रारब्धकर्मभिश्च सहितं चरमदेहनाव्याहृतं वासनावरत्रयाजीवमत्स्येन प्रलयकाले प्लूतमानं मेरुशृंगसमेऽचले भगवतो रूपे सद्वासन्यालब्धास्पदं विलीनमनुलक्ष्य जीवम
 त्स्योदर्शनं प्राप्नोति विलीने हंकारे जीवत्वं नश्यति स पुनर्निरस्तजीवभावो हंकारो ब्रह्मरूपतामापन्नो यथा पूर्ववासनया जगत्सृजति नष्टेऽप्यविद्याख्ये कारणे संसारभानलक्षणं कार्यं चक्रभ्रमिव त्वंचित्कालमनुव
 र्तत इति अध्यायतात्पर्यं ॥ २ ॥ अक्षरार्थस्तु पितरं ईश्वरं पितामहं शुद्धं ब्रह्म अतिचक्राम देहादावावेशबलात् न मनुत इत्यर्थः ॥ ३ ॥ एवमहंकारस्य ईशाद्यज्ञानात् बंधे प्रसक्ते तपसस्तान्निवृत्त्युपायत्वमाह ऊर्ध्वबाहुरि
 त्यादिना ॥ ४ ॥ ५ ॥ चीरिणी नदी विशेषः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥ अलिजरे मणिकारख्यपात्रे ॥ ११ ॥ १२ ॥ न समभवत् स्थूलत्वेन न ममावित्यर्थः ॥ १३ ॥